

לאופיה ומהותה של החליצה

זיקת אישות לעומת זיקת חליצה

איתא בגמרא בקידושין¹:

מניינא דסיפא (למעוטי מאי) למעוטי חליצה. סלקא דעתך אמינא תיתי בקל וחומר מיבמה: מה יבמה שאינה יוצאה בגט יוצאה בחליצה, זו שיוצאה בגט אינו דין שיוצאה בחליצה? ! קמ"ל (ג ע"ב).

ניתן להבין את הקל וחומר בשני אופנים. האחד - מעמידים זה לעומת זה, גט כקל וחליצה כחמור, כלומר חליצה כבעלת כח פעולה רב יותר. והשני - זיקת אישות קלה לעומת זיקת ייבום חמורה, כלומר הזיקה הקלה ניתרת על ידי גט, לעומת זאת זיקת ייבום החמורה זוקקת חליצה. אלא שלפי זה, לכאורה, הכיוון השני תמוה - כיצד אפשר שתהיה זיקת האישות קלה מזיקת ייבום, והלא זיקת ייבום עוד זקוקה לביאה?

כנראה שהדבר נעוץ בכך שזיקת ייבום מן השמיים נקבעה (האישה הוקנתה לו מן השמיים), וזיקה הנקבעת מלמעלה אינה תלויה ברצונם של האיש והאישה (לעומת אירוסין בהם זקוקים לרצונם). זיקה אשר כזאת חזקה היא כל כך, עד כי רק לחליצה יש כח להפקיעה.

משמעות החליצה

מה עניינה של החליצה ומה מסומל בה? ההגהות מימוניות מביא מדברי רב יהודאי בשם בה"ג:

מפני מה חולצת נעלו? שכך אמר הקב"ה למשה: אמור ליבם שלא ירצה ליבם - 'רשע, בגופך היית יכול לקיים מצוה ומאנת, לפיכך תחלוץ מנעליך כאבל וכמנודה שדרכך להיות יחפים' (הלכות ייבום וחליצה פ"ד אות ט).

ניתן להרחיב הדברים ולהסביר כך - לאחר מות האב האבילות לא שלימה כי עדיין יש לו אחיזה בחיים. כלומר, ישנה אפשרות שאחיו ישא את אלמנתו, יעמיד ממנה זרע, ובכך יקים שם לנפטר, והרי זה כאילו נמשכו חייו של הנפטר. ועתה עם החליצה נגוזה אפשרות זו, ומעתה יש להתאבל אבילות שלמה על זה שהלך ולא זכה לעשות פרי, ולהעמיד לו שם בזה העולם.

1 הרקע לגמרא זו: המשנה בדרף ב ע"א מנתה בסיפא שתי דרכים שבהם אישה קונה עצמה - גט ומיתת הבעל.

ניתן היה לראות עניין אחר בחליצה. בקידושין דף ב ע"ב נאמר בגמרא - "וביאה איקרי דרך דכתיב 'דרך גבר בעלמה...'". אכן מצינו מעין זה כמה פעמים במקרא, כגון - "ואיש אין בארץ לבוא עלינו כדרך כל הארץ" (בראשית י"ט, לא). כשמסרב האח לייבם את אלמנת אחיו הרי הוא כמסרב ללכת בדרך שהתוותה לו התורה - דרך גבר באלמנת אחיו, וכדי להמחיש את הדבר חולצת האלמנה את נעלו. ויתירה הצעה זו על קודמתה שבכך יובן מדוע חולצת רק נעל אחת, שלפי ההבנה הקודמת - שיש כאן עניין של אבילות - ראוי היה לחלוץ את שתי נעליו כדרך שאבל חולץ, אבל לפי ההבנה הזאת נסביר, כי טבעי שיהיה אדם מהלך כששתי נעליו עליו, ואפשר לו לילך גם כשהוא יחף וחלוץ שתי נעליו, אך קשה עד מאד וכמעט שאי אפשר ללכת כשרגלו אחת נעולה והאחרת יחפה. כשממאן היבם לילך בדרך שקבעה לו התורה, חולצת יבמתו נעל אחת המסמלת את מיאונו ללכת. להבנה זו ניתן גם להבין את ההצעה של הגמרא - שתהיה אשת איש ניתרת בחליצה, ואילו להבנה הקודמת אין לחליצה שום קשר לאישות רגילה.

חליצה כקניין

בין להבנה הראשונה ובין להבנה השנייה, אין חליצה אלא פעולה שעניינה הפקעת הזיקה, ואין לה, לכאורה, ולא כלום עם דרכי קניין. מעתה נראית תמונה שאלת התוספות:

וא"ת תהא אמה העבריה יוצאה בחליצה מק"ו דיבמה מהאי ק"ו גופה?

(ג ע"ב ד"ה "ואין דבר אחר כורתה")

הלא יציאת שפחה כנענית היא עניין של קניין ושחרור, ומה עניינה לזיקת אישות והפקעתה? וראיתי בפני יהושע שהעיר מעין זה.

אבל באמת מצינו בירושלמי מחלוקת אמוראים במובנה של החליצה. איתא התם:

רב אומר: חליצה - קניין. שמואל אומר: חליצה - פטור. רבי זעירא אומר: חליצה - קניין.

רבי הילא אומר: חליצה - פטור (יבמות פ"ג ה"א).

נראה להסביר כך - כשנפטר אח וזרע אין לו, ונופלת אלמנתו לייבום, הרי שנוצרת זיקה בין היבמה לבין... הבית, כלומר עדיין אין זה קשר אל אח מסוים בדווקא (גם לגבי הגדול שבאחים שעליו המצוה). ביאת ייבום של אחד האחים היא שתפנה את הזיקה הכללית של הבית אל האפיק הפרטי שלו.

לגבי חליצה נחלקו הדעות. הדעה הסוברת, שחליצה היא קניין, אומרת שבמעשה החליצה נוצרת זיקה אישית בין היבמה לאח החולץ, ומכח הזיקה האישית בא הפטור, שהוא הפוטרה ומתיר אותה לעולם. לעומת זאת הדעה האחרת הסוברת, שאין חליצה אלא פטור, אומרת שכל כולה של החליצה היא שאחד האחים כנציג המשפחה פוטר את זיקת היבמה אל הבית. לדעה שחליצה היא קניין, יש אפוא בחליצה גם פעולה קניינית היוצרת קשר אישי בין הקונה לבין הדבר הנקנה. ואולי גם בכיוון זה יש להבין את שאלתם של התוספות.